

УВОД

В последните векове на четвъртото хилядолетие пр. н. е. халколитните цивилизации на Балканския полуостров достигат най-висок разцвет. Извършват се дълбоки промени в икономиката и културата. Тези промени са резултат от по-усъвършенствувани оръдия на труда, по-голям опит и знания, по-развито земеделие и скотовъдство, нови технологии в керамичното производство, влияния на културата и взаимоотношения между сродни племена и племенни групи. Медта, която била отдавна позната, сега прониква по-широко в производството и от нея се изготвят различни оръдия на труда и предмети на домашния бит. Напоследък на много места в нашите земи бяха разкрити медни находища, използвани през каменно-медната епоха.¹ Тези открития доказват, че земите на Долния Дунав и Тракия са били един от централните на началната употреба на медта² и на нейната обработка.³ Наред с медта се е добивало и злато, главно за накити и предмети, свързани с култа. В науката са вече добре известни забележителните златни предмети и накити, разкрити в некропола при гр. Варна⁴ и селището при с. Хотница, В.-Търновско,⁵ а също така и отделни златни накити и амулети, намерени при с. Софрониево, Врачанско⁶, и в Румъния⁷. Всички те са датирани от края на каменно-медната епоха, наричана още късен халколит. Значителни открития и промени в производството довеждат до качествени изменения в развитието на праисторическите култури. Натрупват се повече материални блага, което дава отражение в развитието на социално-икономическите отношения сред племената, населяващи Централната и Източната Балканска област. Археологическите разкопки и проучвания в Северозападна и Западна България, Източна Югославия и Югозападна Румъния показват, че са настъпили важни промени в структурата и топографията на праисторическите селища от последния период на халколитната епоха. Всички селища от късния халколит в посочения район на Балканите са застроени върху естествено защитени и трудно достъпни височини, които са близо до реки и извори. Тези селища на височини са допълнително укрепени със земни валове, окопи, каменни стени и дървени палисади. Така възникват първите селища-крепости, в които се разкриват останки от съоръжения за отбрана и примитивни оръжия за бой. В някои укрепени селища от късния халколит в Северозападна България се разкриват останки от стихийни пожари и разрушения, които се повтарят периодически и понякога засягат цялото селище. Редица селища от този тип са опожарявани и разрушавани многократно, след което са изградени отново върху старите пепелища. По този начин на укрепените височини са наслоени останки от няколко последователни селища от една и съща епоха. При тези условия в продължение на няколко века в укрепените

пените селища е протекъл животът на много поколения. Накрая някои укрепени селища на височини са били напуснати от своите **обитатели**. Тяхната своеобразна халколитна култура не се възражда вече никога. От същия тип е укрепеното халколитно селище на височината Заминец при с. Горна Кремена, Врачански окръг, което е обект на **нашите** археологически изследвания и тема на настоящата публикация.

Укрепените селища от късния халколит, строени на височини, се различават от селищните могили, разпространени в Североизточна България и Тракия⁸. По-нечето от тях са разположени в равнини, на нивото на терена. Те са образувани от натрупването на едно и също място на материали от десетки разрушени праисторически селища, съществували през различни праисторически епохи. Отдалеч селищните могили имат вид на ниско пресечен конус. Те са по-добре проучени и предоставят на науката по-обилен археологически материал. Известни са резултатите от разкопките на селищната могила при с. Караново, Сливенски окръг,⁸ Азмашката селищна могила при гр. Стара Загора,¹⁰ Дипсиската селищна могила южно от гр. Нова Загора,¹¹ селищната могила Коджадермен¹² и могилата при с. Винаца, Шуменско,¹³ селищната могила при гр. Русе¹⁴ и още много други. Археологическият материал на селищните могили в Тракия и Североизточна България от късния халколит се различава по стил и традиция от инвентара на укрепените селища върху височини от Западна и Северозападна България. Все пак върху отделни селищни могили в Тракия има керамичен материал и пластика, аналогични на материалите от халколитните селища, строени на височини. Такива находки са разкрити върху селищните могили при с. БИКОВО, Сливенско,¹⁵ Азмашката селищна могила¹⁶ и селищните могили при Старозагорските минерални бани, Марица-Изток, с. Мъдрец, Старозагорско, и други.¹⁷ По всичко изглежда, че в края на халколитната епоха своеобразната култура на селищата върху височини се е разпространила и на юг от Стара планина. Останките на тази оригинална култура ние намираме над пласта Караново VI от Карановската хронологическа система.¹⁸ В Южна България са разкрити и селища от късния халколит, строени върху естествено укрепени височини. Такъв е случаят с праисторическото селище на височината при язовир Чаталка, Старозагорско, чиито материали не са още публикувани. Материалите от укрепеното селище на височината Чаталка имат най-близки аналогии с находките от укрепените селища на височини в Западна и Северозападна България и хронологически следват халколитния пласт Караново I. Това са важни въпроси за развитието на праисторическата култура по българските земи и бъдещите по-големи археологи-

чески разкопки и изследвания ще допринесат да бъдат те изяснени. Укрепените селища на височини от типа Заминец са по-слабо проучени у нас. В Софийското поле са известни материалите от селището на височината Пеклюк при с. Гълъбовци.¹⁸ По-голям брой халколитни селища на височини са известни от Северозападна България. Разкопки са правени на височината Тепето до гр. Криводол,²⁰ на Калето при с. Оходен, Врачанско,²¹ и Големаново кале край с. Садовец, Плевенско.²² Информативен ха; актер имат находките от селищата на височини при селата Макреш, Видинско, КрушоЕица,²³ Гзлатин²⁴ и Софрониево, Врачанско,²⁵ където са направени сондажни и частични проучвания. Нашите обиколки и събраният материал през последните две десетилетия показват, че на територията на Западна и Северозападна България има повече от двеста селища на височини от типа Заминец, датирани от епохата на късния халколит. Големият брой селища от този тип свидетелствува за гъстата населеност на нашите земи през тази епоха и за интензивния живот на техните обитатели. Аналогични материали са намерени и в много пещери по северните склонове на Стара планина. Такива са Деветашката пещера,²⁰ Голямата и Малката пещера при Дряновския манастир,²⁷ лещерата Провъртенката при с. Кунино, Врачанско²⁸, и пещерата Моровица, Тетевенско.²⁹ Всичко това показва, че през различните праисторически епохи, включително и през късния халколит, някои пещери са служили за жилища на човека. Като се вземат под внимание честите опожарявания и разрушавания на някои селища от късния халколит, строени на височини, може да се предполага, че праисторическите обитатели са използвали пещерите и за временни убежища. Те са занасяли в пещерите и част от своя домашен инвентар и там е протичал животът им за по-дълго или за по-кратко време при обстоятелства, които са слабо проучени засега. След като преминела опасността, обитателите отново се връщали на височините и върху пепелищата и разрушенията на своите по-стари селища построявали нови. Това е твърде интересен период от праисторията на племената в Централната Балканска област и е плодотворна тема, която трябва да бъде проучена.

В Югозападна Румъния и Източна Югославия са проучени редица селища от този тип. Разкритите археологически материали са напълно аналогични с тези от Северозападна и Западна България от късния халколит. Тук само ще споменем селището при Салкуца в **Олтения**³⁰ и селището на височината Бубани хум I А при гр. **Ниш**.⁸¹

Периодът на късния халколит от укрепените селища на височини от Западна и Северозападна България се характеризира с висок за времето си икономически и

културен живот, по-продуктивен от предшестващите халколитни периоди. В това ще ни убедят и оригиналните находки от селището на височината Заминец, част от които сме подбрали и показали тук. •

УКРЕПЕНОТО СЕЛИЩЕ ЗАМИНЕЦ

Местността Заминец се намира сред живописна долина в южните подножия на планината Веслец на 1,5 км западно от с. Горна Кремена, Врачански окръг. Заминец представлява естествена скалиста височина, издължена от юг към север. Отдалеч тя прилича на огромна купа с плосък връх. Наоколо има няколко големи и по-малки карстови извора, образуващи поток, който тече край височината и освежава цялата околност. Отгоре височината е заравнена елипсовидна тераса с лек наклон на североизток, с най-голяма дължина 70 м и ширина до 40 м. Откъм север, запад и юг Заминец е естествено защитен с почти отвесни скатове, които се издигат на височина до 16 м. Източната страна е по-достъпна и представлява полегат склон. Поради своята естествена защитеност и благоприятно местоположение височината е избрана от праисторическите хора за селище. Развалините на праисторическото селище се намират отгоре върху терасата на Заминец. Това са преди всичко останки от опожарени и разрушени жилища, битов инвентар, оръдия на труда, кости от домашни и диви животни, и различни други предмети, наслоени в дебел пласт почти върху цялата височина. Селището е известно в археологическата литература главно от събраните на повърхността предмети, датирани погрешно от неолитната епоха.³² Преди няколко десетилетия югоизточната половина от терасата на Заминец е риголвана за лозе. По този начин една голяма част от останките на праисторическото селище са унищожени. Намерените отделни предмети при риголването са прибрани в сбирките на Окръжния исторически музей във Враца и въз основа на тях селището бе датирано правилно от края на халколитната епоха.³³ През лятото на 1973 г. направихме археологически разкопки в североизточната част на селището. Имахме щастието да попаднем на добре запазен културен пласт и разкрихме останки от жилища и домашен инвентар. Разкопана бе площ от 500 кв. м. Работеше се по стратиграфския метод, като се слизаше постепенно от върха към основата на напластяванията. Същевременно бяха направени и няколко отделни малки сондажа на различни места върху селището, които ни помогнаха да установим останки от укрепителни съоръжения. Разкопките показаха, че културните напластявания на праисторическото селище Заминец имат средна дълбочина 0,80 м и лежат върху стерилна материкова почва, състояща се от глина, пясък и чакъл, под който следва скален масив. Отгоре кул-

турните напластявания са покрити от хумус с дебелина от 20 до 40 см. Целият културен пласт принадлежи на селище от късния халколит — края на каменно-медната епоха. Останки от по-ранни или по-късни епохи върху височината не бяха намерени.

В рамките на разкопаната площ и сондажните проучвания се установи, че напластяванията на селището се състоят от три опожарени строителни нива, които са разположени, едно над друго. Това показва, че селището е опожарявано и разрушавано три пъти и наново е изграждане на едно и също място. Последният път неговите обитатели са го напуснали завинаги.

Разкрити бяха очертанията и останките на 12 жилища, принадлежащи съответно на трите строителни нива. Събран бе богат археологически материал, част от който е много добре запазен. Поради всичко това Заминец е засега единственото укрепено селище от късния халколит в Западна и Северозападна България, което има сигурна хронология и стратиграфия и което предоставя на науката по-точна информация за укрепителни съоръжения, за строежа на жилищата, за тяхното разположение и плана им, за вътрешната уредба и домашен инвентар. Нашите наблюдения по време на разкопките показват следното. Когато височината Заминец е избрана за селище, нейните първи обитатели са се погрижили най-напред да я укрепят. Отгоре, по периферията на терасата и по ръба на почти отвесните скатове, те издигат стена от *забити* в земята колове, преплетени с пръти. При нашите разкопки ние разкрихме гнездата на изгнилите колове от дървената стена. От юг е имало втора стена, успоредна на първата, но тя е разположена по-ниско, почти по средата на стръмния скат. Градена е по същия начин от дебели колове и плет. С времето между двете южни стени на укрепението са се натрупали камъни и земя, образуващи стъпаловидна берма, която добре личи и сега. На изток укрепителните съоръжения и извършената работа са били по-сложни и трудни. В подножието на склона е изкопан дълбок окоп и глината от него е изхвърлена по посока на селището, след което окопът е укрепен с колове и плет. По този начин окопът и укрепената с плет земя са образували трудно преодолимо препятствие. Почти по средата на източния склон е направен втори окоп и стена от глина и плет, който върви успоредно на първия. Въпреки времето и ерозията следи от този втори окоп са запазени до наши дни.

Чрез тези укрепителни работи Заминец е превърнат в една малка крепост, мъчно превъземаема за тогавашните оръжия и възможности за нападение. Трябва да предположим, че от изток е имало определено място за влизане и излизане от селището.

Оградената по този начин територия е използвана по най-разумен начин от обитателите на Заминец. Една ограничена ивица площ, която следва извивката на западната стена, е останала незастроена. Тази ивица има дължина от юг към север 40 м и най-голяма ширина до 10 м. По всичко личи, че тя е била отделена с плет от застроената с жилища територия. Може да се предположи, че тази оградена площ е служила да се затваря добитъкът по време на опасност, за склад на фуражи и храни. Подобни случаи се наблюдават и в други укрепени селища на височини от епохата на късния халколит, например селището на височината Голата могила при с. Лесура, Врачански окръг.

Цялата останала част от укрепената тераса на Заминец е гъсто застроена с жилища. Те са разположени в редици от юг към север и между редиците е имало „улички“ с ширина до 5 м. Жилищата във всяка редица са на разстояние от 2 до 4 м едно от друго. Всичко това показва добра организация и стремеж към елементарно планиране на селището, продиктувано от желанието да се използва най-целесъобразно ограничената отбраняема площ. Тази планировка на селището с малки изключения е запазена през трите етапа от неговото застрояване. Заминец повдига много интересни въпроси относно укрепяването и планировката на този тип селища, които бъдещите разкопки би трябвало да разрешат.

Ж И Л И Щ А

Всички жилища, разкрити в Заминец, са наземни. Те имат правоъгълен план, със средна дължина до 6 м и ширина от 4 до 5 м. Ориентирани са с дългата си ос по посока север-юг или изток-запад. Ориентировката се определя от наклона на терена, върху който са построени.

Жилищата в нашето селище са строени приблизително по следния начин. Избраната за жилище площадка е нивелирана с насипана глина, след което е добре трамбувана. Скелетът на жилището е от греди и забити в земята колове, които поддържат плет и образуват стените. Отвътре и отвън стените са измазани с дебел пласт глина, обилно примесена със слама. В силно опожарените жилища се разкриват късове стенна мазилка с дебелина до 20 см, върху която личат следи и отпечатащи на дървета и плет от конструкцията на жилището. Намерени са късове от вътрешна и външна мазилка, показващи, че отвътре стените са старателно загладени с по-фин глинен разтвор, докато отвън те са по-груби и глината е с повече примеси на растителност. И в двата случая върху мазилката се различават до десет и повече допълнителни измазвания на стените. От това може да се съди, че вследствие на износване жилищата са били ремонтирани или мазилката е подновявана с хигиенна цел. Трамбуваният глинен под на жилището е застилан с гъсто наредени

дървени гредички, измазани отгоре с глинен разтвор, обилно примесен с растителност. Дървената настилка на пода е правена от климатични и хигиенни съображения, за по-добра изолация на жилището от влагата и студа на почвата. Впоследствие подът е бил измазван многократно с по-фина глина. При силно опожарените подове се наброяват повече от петнадесет допълнителни замазвания, което свидетелствува за по-продължителен живот на тези жилища. За измазване на стените и пода на жилището, за направата на пещта и ограждането на огнището е било необходимо голямо количество глина. Тя е изкопавана в непосредствена близост до строящото се жилище. По този начин до всяко жилище, обикновено встрани или до задната стена, са образувани големи ями. Отгоре те имат елипсоидна или неправилна кръгла форма с диаметър до 2,5 м. Имат полу-кръгъл профил и достигат дълбочина до 1,5 м, което най-често се определя от дебелината на глинения пласт върху терасата. Впоследствие обитателите са запълвали тези ями с различни остатъци от храна, кости от животни, излязла от употреба керамика и покъщнина, пепел от пещта и огнището. Всички ями около жилищата на Заминец бяха пълни. Намереният в тях археологически материал представлява голям интерес, тъй като е запазен в затворени комплекси, получени от едно жилище по време на целия негов живот. Такива ями се разкриха до всички проучени жилища от трите строителни нива на нашето селище, Жилищата от Заминец имат вход на една от късите стени към юг или изток. Входът има средна ширина до 1 м и обикновено пред входа се разкрива пътека от наредени необработени камъни, речни валуни и излезли от употреба хромели. Най-добре разкрита пътеката от камъни през входа на жилище № 1 от ниво В на нашето селище № 2. Върху пода на същото жилище се вижда и мазилката от основа на пещ, която принадлежи на жилище от по-ранно жилищно ниво А. По всичко изглежда, че покривът на жилищата от Заминец е бил на две стрехи. Върху централната ос на пода при някои жилища бяха разкрити гнезда от опожарени греди, които са крепели покрива. За външния вид на жилищата от хал-колитната епоха можем да съдим и по намерените в много селища глинени модели на жилища. Най-добра представа ни дават моделите на жилища, открити в селището при Градешница³⁴ и селищната могила Коджадермен при Шумен.³⁵ Във всяко жилище бе разкрита пещ. Тя заема обикновено един от задните ъгли на жилището и е близо до стената. Основата на пещта има форма на подкова, изградена е от трамбувана глина, камъни и чакъл. За по-добра изолация от почвата основата на пещта е покривана с късове излязла от употреба керамика, след което е замазвана с глинен разтвор. При някои пещи се наброяват повече от десет допълни-

телни измазвания, което говори за преустройство и ремонт на пещта. Сводът на пещта е също от глина, примесена с растителност, и има отвор към вътрешността на жилището. Пред отвора на пещта се разкриват останки от измазана площадка, върху която е изравяна жарта. Пещите са служили за приготвяне на храната и за отопление на жилището през зимата. В жилищата на Заминец бяха разкрити ръчни мелници (хромели). Те се състоят от два плоски камъка — горен и долен, на които едната страна е слабо овална, а другата е изтрита при смилане на зърната. В някои жилища бяха намерени по четири и повече хромели, които нямат установено място и не са вградени в пода на жилището. Хромелите се намират най-често близо до пещта или в съседство с пещта, където стоят големите но обем глинени съдове — хранилища, в които се намират остатъци от овъглено зърно. Домашният инвентар се разкрива върху пода на жилищата от Заминец. Състои се от оръдия на труда, глинени съдове с различна форма и големина, глинени тежести за вертикален тъкачен стан, прешлени от глина, използвани ката тежести на вретено, намират се и различни предмети, свързани с култа, накити и други, чието предназначение трудно може да се определи.

По всичко изглежда, че по стените на жилищата е имало лавици или первази, където е стояла по-голяма част от покъщината. Вследствие на пожара и срутване на стените инвентарът е паднал на пода и при разкопките бяха намерени късове от опожарена мазилка. В най-общи линии такива са били външният вид, планът и вътрешната уредба на жилищата от Заминец. Всички жилища се състоят от едно помещение под двускатен покрив. Те нямат вътрешно разпределение и поради това са имали всестранно предназначение. Използвани са едновременно за складове и работилници, за приготвяне на храната, за хранене и почивка през деня и за спане през нощта.

Всички жилища от първото строително ниво на укрепеното селище Заминец, означени жилища от ниво А, са изградени върху стерилната почва на терена. След като са били опожарени и разрушени, върху развалините им са изградени жилищата от следващото ниво В на нашето селище. За тази цел опожарената мазилка от предшестващото жилище е заравнявана и нивелирана с донесена отвън глина и така е подготвяна площадка за следващото по време жилище. Подравнената мазилка и опожареният под на по-старото жилище са били по-добра изолация от почвата за следващото жилище. Поради всичко това жилищата от трите строителни нива на нашето селище — означени А, В и С, са изградени почти едно върху друго. Може би тук са съблюдавани и някои обичаи, продиктувани от култа към жилището и домашното огнище.

Наблюденията в профила на пласта по време на разкопките показват също, че след първото и второто опожаряване на селището, животът на Заминец не е прекъснал задълго. Неговите обитатели са се върнали скоро тук и върху опожарените развалини на по-старите жилища са изградили нови. Може дори да се предполага, че това са били едни и същи заселници, които добре са знаели мястото на старото си жилище.

По време на трите опожарявания обитателите на Заминец не са успели да спасят своя домашен инвентар и той остава в пламъците на огъня, а сетне бива затрупан от мазилката на срутените стени. Най-богат домашен инвентар бе намерен в жилищата от ниво В на селището, а най-беден — в ниво С. От разкопките и направените наблюдения се вижда, че домостроителството в Заминец е стигнало висок напредък. Този напредък се основава на достиженията и натрупания опит от предшествуващите праисторически периоди по нашите земи. По своето устройство и вътрешна уредба жилищата в нашето селище са подчинени на един общ принцип, разпространен в една широка област на Балканите през цялата халколитна епоха. Те имат най-близки паралели с откритите жилища при Криводол³⁶ и Оходен, Врачанско,³⁷ и пласта Караново VI за Тракия.³⁸

ОРЪДИЯ НА ТРУДА И ОРЪЖИЯ

В разкритите жилища, извън тях и в ямите бяха намерени голям брой оръдия на труда и оръжия. Те са изработени от кремък, камък, кости и рога на животни, от глина и по-рядко от мед. Оръдията на труда са служили на обитателите от Заминец за обработка на почвата, в домостроителството, за стъргане на кожи и приготвяне на облекло, в тъкачеството и предачеството, при изработване на дървени мебели и различна покъщнина. Оръжията са използвани за лов на разнообразен дивеч и за отбрана от неприятели.

От кремък са изработвани брадви, ножове, стъргалки, пили, свредели и върхове на етрели. Всички са направени от хубав восъчно-жълт кремък, който не се среща в близката околност и вероятно по пътя на размяната е донесян тук от по-далечни места. Особено интересна е една брадва от кремък, която бе намерена върху пода на жилище № 4 от ниво А. Тя има трапецовидна форма и дължина 16 см. Изработена е от цял кремъчен желвак и впоследствие е грубо ретуширана (№ 11). Кре-мъчни брадви от този тип са голяма рядкост. Ножовете, изработени от кремък, са прави и по-рядко корубести и имат най-голяма дължина 11 см. Хълбочните им ръбове са остри, пригодени за рязане, а напречното им сечение е трапецовидно или триъгълно (№ 15). Ножовете са прикрепвани към дръжка от рог или кост за по-голямо удобство при работа.

Срещат се всички видове стъргалки, познати от **халколитната** епоха.³⁹ Те имат дълговиден работен ръб и различна форма и дължина, което определя отделни типове и варианти. Някои стъргалки имат заден край, приспособен за втикване в дръжка от рог или кост (№ 18). Кремъчните пили имат листовидна форма, повърхността и хълбочните им ръбове са ситно и остро ретуширани. Използвани са да се изпилват и оглаждат различни изделия от рог, дърво и кост. Свределите от кремък са по-голяма рядкост. Те имат плосък и изострен преден край, който е служил за пробиване (№ 17). Върховете трели са свидетелство, че обитателите на нашето

селище са си служили добре с лъка. Намерените върхове имат форма на равнобедрен триъгълник със ситно ретуширани ръбове и права или дъговидно изрязана навътре основа (№12). Те показват високо майсторство и най-тънко познаване свойствата на кремъка. Намират се извън жилищата и повечето от тях са пречупени от употреба. Подобни на нашите кремъчни върхове за стрели са известни от селищната могила при Русе, датирани от късния халколит.⁴⁰ В разкопаната площ на укрепеното селище Заминец бяха събрани и голям брой кремъчни пластинки с правоъгълна форма и остри ръбове. По всичко изглежда, че те са служили като резци на сърпове с дръжки от дърво.

Оръдията от камък показват голямо разнообразие на формите и високо техническо съвършенство. На първо място тук ще споменем оръдията за изработване на оръдия. Това са чукалките, гладилките и точилата. Те имат продълговата, валчеста или сплескана сферична форма. Направени са от по-твърда скала или от пясъчник. Използувани са да се очукат, оформят и огладят други оръдия от камък. На второ място идват брадвите, теслите и длетата. Те са изработени от най-твърд камък, обикновено черен или сив гранит, и имат трапецовидна форма с добре загладена и полирана повърхност. Срещат се и плоски трапецовидни брадви, крито са пробити по средата, за да се постави дръжка. Този тип брадви са голяма рядкост и повече от изследователите са на мнение, че се явяват за първи път в края на късния халколит.

Една закономерна новост в развитието на оръдията на труда са каменните чукове с метална форма. Всички те имат кръгъл отвор за дръжка, което им придава по-голяма ударна сила и възможност да бъдат разностранно използвани. Външно те са оригинално оформени и хубаво полирани (№ 14). Техните нови форми, явяващи се тук за първи път, са свързани с по-широката употреба на медта. Безспорно е, че каменните чукове с метална форма са имали прототипове от мед, каквито за съжаление досега все още не са открити. Каменни чукове с метална форма са известни и от селищната могила при Русе, датирани от края на халколитната епоха.⁴¹

Каменните боздугани се срещат много често в нашето селище. Те са изработени от сива или черна гранитна скала и имат валчеста или сплесната сферична форма. В средата имат кръгъл отвор за дръжка (№ 13). Намерени бяха и екземпляри в процес на пробиване, което показва, че те са изработвани в селището. Боздуганът като оръжие за близък бой се явява за първи път през епохата на халколита и неговата основна форма се запазва и през по-късните епохи, когато е изработван вече от метал вместо от камък. По форма и начин на изработка каменните боздугани от Заминец не се различават особено от други подобни, намерени в селища от късния халколит на Тракия⁴³ и Североизточна България.⁴³ Навсякъде в нашето селище бяха намерени голям брой каменни бойни топки за хвърляне с прашка. Те имат сферична форма, някои екземпляри са грубо очукани, за да се получи желаната форма, но други са добре огладени. По-рядко се намират бойни топки за хвърляне с прашка, изработени от глина. Техните размери са по-малки от каменните, но имат по-правилна сферична форма.

Изключително разнообразие на типове и форми ни предлагат оръдията на труда и оръжията, направени от кости и рога на животни. Ще се спрем на някои по-характерни екземпляри, намерени в нашето селище, но предварително трябва да кажем, че на много от тях е все още трудно да се определи практическото предназначение. От рог са изработвани чукове, копачки, различни видове остриета и дръжки за оръдия от кремък и камък. За чукове са използвани масивни и плътни рогове, двата им края са равно отрязани и по средата е пробита дупка за дръжка. Повече от намерените екземпляри имат следи от продължителна употреба. Копачките са също пробити, за да се постави дръжка. Обикновено единият им край е равно отрязан, а другият е симетрично заострен, за да разравя почвата. От рог са произвеждани и различни по големина и форма дръжки за кремъчни ножове и стъргала, за каменни брадви и тесли. Дръжките са обикновени или пробити през средата. Всички имат огладена повърхност и жлеб на единия край, където е вставено оръдие от кремък

или от камък. Подобни екземпляри-са изЕестни от селищната могила до Русе.⁴⁴ От кости на диви и домашни животни са приготвяни шила, гладилки, върхове за копия и върхове за стрели, които са и най-многобройни. Шилата и различните по форма остриета са използвани при направата на облеклото, а също така и в грнчарския занаят за украсата върху съдовете. В производството на глинени изделия определена роля са имали гладилките от кост, с които е оглаждана и полирана повърхността им. В укрепеното селище Заминец бяха намерени малък брой оръдия и предмети от

мед. Това може да се обясни с факта, че медта се е добивала доста трудно и се е ценяла скъпо. Притежателите на медни оръдия или предмети са ги имали винаги под ръка и заедно с тях са напускали застрашеното от пожар или неприятел селище. Изоставените медни предмети лесно са се повреждали от огъня или са ставали ценна плячка на противника.

Притежателят на медно оръдие никога не го е захвърлял, когато то се е износило или изхабило, както е правел с предметите от камък или кремък. Медното оръдие бивало стопявано или изковавано отново, като му е придавана друга желана форма. В културните напластявания на Заминец Ояха намерени няколко остриета и една трапецовидна брадва от мед (№ 19). Остриетата имат дължина 11,5 и 12 см и почти квадратно напречно сечение. Двата им края са постепенно заострени. Подобни остриета от мед са открити в редица селища от епохата на късния халко-лит⁴⁵ и в някои пещери, обитавани през същото време.⁴⁸ Някои екземпляри са намерени заедно с дръжка от кост, което ни насочва за начините на тяхната практическа употреба.⁴⁷

Трапецовидната медна брадва има дължина 7,5 см, ширина 4,5 см и най-голяма дебелина 8 мм. Външната ѝ повърхност е груба, изпъстрена с шупли и покрита с тъмнозелена патина. Медните брадви от този тип са изключителна рядкост и техните форми са подражание на универсалните плоски трапецовидни брадви от камък. Подобни брадви от мед, но с по-издължено тяло, са ни известни от няколко селищни могили у нас.⁴⁸

По-специалното проучване и тълкуване на оръдията на труда и на оръжията за лов може да бъде предмет на отделна тема, тъй като сред тях наистина има екземпляри, които заслужават по-особено внимание.

К Е Р А М И К А

Най-богатата находка в нашето селище са изделията от керамика. Своеобразните форми на глинени съдове, технологията на тяхната изработка и оригиналната им декорация са били винаги отличителен белег на праисторическите култури и традиции. И в същото време изящните форми на керамиката и мотивите в нейната украса отразяват равнището на масовия, на общоплеменния естетически вкус през дадена праисторическа епоха. Това важи толкова повече за глинени изделия от халколитното селище Заминец.

Грънчарската техника тук бележи висок напредък. Пред нас са глинени съдове, изработени от добри майстори, които са съблюдавали една установена традиция. Преди всичко грънчарят е подбирал подходяща глина, която старателно е пречиствал, промивал и довеждал до състояние на най-голяма пластичност. Съдовете

са моделирани на ръка. Те са симетрични, имат равни и тънки стени. Някои от по-фините съдове са изработвани с помощта на специални калъпи от печена глина, каквито бяха намерени и в селището от ранния халколит при с. Градешница, Врачански окръг.⁴⁹

След като им се придаде желаната форма и съдовете се изсушат до определена влажност, те биват обливани с по-фин разтвор от същата глина и повърхността им заглаждана или полирана. В това състояние върху тях се нанася декорацията. Накрая глинени съдове се пекаат при определена температура,⁵⁰ която им придава сивочерен, сивокафяв и по-рядко чернолъскав цвят. Съдовете, намерени в силно опожарените жилища на Заминец, имат най-често кафявочервен цвят, което се дължи на повторното им опичане при по-висока температура. Тези **от по-слабо опожарените** жилища и от боклучните ями са запазили първоначалния си сивочерен или сивокафяв цвят.

От стотиците съдове и керамични изделия, разкрити в Заминец, ние представяме тук най-характерните форми и типове.

Работени са глинени съдове за склада, за кухнята, за трапезата, а някои по-своеобразни форми са изпълнявали определена роля в религиозния култ. Керамиката можем да разделим на две основни групи: груба и фина керамика. Възможни са и по-малки деления във всяка отделна група.

Грубата керамика е представена от съдове с едри пропорции, снабдени най-често с дръжки, за да бъдат по-лесно преносими. Тяхната повърхност е грубо загладена или са украсени с релефни и барботинни мотиви; последните са получени от про-вличане на пръстите, докато глината не е била втвърдена. Вътрешната им повърхност е грубо загладена или полирана, за да не поврежда храната. Сред тях преобладават сферичните, коничните и крушовидните форми (№ 76). Особено внимание заслужава един голям съд, разкрит върху пода на жилище 4 от ниво В, снабден от вътрешната страна с широк хоризонтален перваз, а отвън украсен с релефни и барботинни мотиви (№ 49). От съдовете за кухнята са известни цедилки, намерени заедно със своите глинени подставки (№ 91), а също така и голям брой съдове за изливане на течности, снабдени с улиевидни чучурки. Разкрити са и съдове с оригинални форми, чието практическо предназначение засега е трудно да се определи.

Фината керамика от Заминец показва наистина чудесен усет към красивото. Високата степен на духовно развитие на тези племена и техният оригинален естетически вкус — разгледани в исторически аспект — са илюстрирани най-ярко в богатите форми на съдовете и тяхната украса. Някои от глинени съдове действ-

вуват главно с формите си и със своята пропорция. Срещат се сферични, конични, биконични, асковидни, цилиндрични и най-разнообразни други форми. Тук се срещат и съдове, чиито форми не са ни познати от по-старите периоди на халколитната епоха. Такива са асковидните съдове с една хоризонтална дръжка отгоре (№ 36). Те могат да се тълкуват като форми, имитиращи кожен мех. Развитието на асковидните съдове започва от късния халколит и продължава по-сетне през цялата бронзова епоха и дори по-късно. Подобни на нашите асковидни съдове са известни от праисторическото селище прие. Гълъбовци, Софийско,⁵¹ и от културата Салкуца в Румъния⁶, датирани от края на халколитната епоха. Особено внимание заслужават съдовете с биконична форма на тялото и с две симетрични вертикални дръжки (№ 27). Тук трябва да отбележим, че този тип съдове започват своето развитие през ранния халколит на групата Градешница,⁵³ където показват по-примитивни и опростени форми. В укрепеното селище Заминец този тип съдове ни предлага по-богато разнообразие на форми и варианти, което можем да видим в устройството на шийката и най-вече на дръжките. Някои биконични съдове от нашето селище имат дръжки с ярко изразена зооморфна форма - те наподобяват глава и клон на птица с голямо кръгло око (№ 60—62). Това е интересен пример, когато още в праисторията се употребява отделна част от тялото на животно като декоративен елемент. През ранния халколит този тип съдове имат украса, рисувана с графит. В подобните съдове от Заминец наред с графитната украса се срещат и врязани геометрични мотиви. Преминали цялата гама на своята еволюция от ранния до късния халколит, тези форми изразяват непрекъснатото, последователно развитие на халколитните култури в Централната Балканска област.

Други глинени съдове от Заминец с интересна форма са тези, които имат съвсем слабо изразена биконичност на тялото или са почти сферични. Всички те имат по-ниска или по-висока цилиндрична шийка и две хоризонтални симетрични дръжки с кръгло сечение.

Това е нова форма, която заслужава особено внимание. Тя се явява за първи път през късния халколит, и то само в укрепените селища на височини. От селищните могили в Североизточна България този тип съдове не са ни познати, но те се срещат в някои селищни могили на Тракия след традиционния за тази област период на късния халколит, т. е. след пласта Караново VI. Такъв е случаят със селищната могила при с. Биково, Сливенски окръг.⁵⁴ Трябва да отбележим, че този нов тип съдове със своите многобройни варианти ни показва и една нова украса, която не е позната за по-ранните халколитни култури. Шийката на тези съдове е укра-

сена с геометрични мотиви, рисувани с графит, но останалата част на тялото е изпълнена с декоративни мотиви във врязана, набодена и релефна техника. Декорацията е винаги пестелива и скромна. Най-често сферичната част на съда е разделена на четири еднакви полета, разграничени от еднакви пояси, изпълнени с плитки вертикални канелюри, което особено допринася за естетическия ефект. Украсата в големите правоъгълни полета е най-разнообразна. Тя се състои от плитки кръгли ямички, набодени ритмично в хоризонтални или коси редове или еднакви коси нарезки, които придават на мотива изглед на отпечатък от шнур (№ 23). Накрая трябва да отбележим, че тези оригинални форми на съдове се срещат само през късния халколит и изчезват през следващата бронзова епоха. Останалите глинени съдове от Заминец ни показват форми, които са повече или по-малко познати в по-ранните периоди на халколита. Тяхната декорация по стил е изцяло геометрична. Тя е изразена с присъщата на човека от късния халколит простота. Ако сравним украсата от Заминец с украсата от ранния халколит на групата Градешница, развила се малко по-рано в същата географска област, веднага бие на очи голямата разлика. Върху съдовете от Заминец по-рядко се среща врязана волута и почти няма да видим скачени есовиден мотив, меандър, ромб или кръг с означен център, които са основните мотиви на врязаната украса от групите Градешница за Северозападна България и Марица за Тракия; там те имат по-скоро символично значение. По всичко изглежда, че на праисторическите обитатели от селищата тип Заминец тези символи са били вече трудно разбираеми. В съдовете от нашето селище отсъствуват сложните съчетания на пет или шест декоративни мотива, които съставят пищните сюжети на халколитна Градешница. Върху съдовете от Заминец мотивите са от един или два най-прости елемента и са приложени ритмично и спокойно. Такава е врязаната украса. Да се рисуват съдовете с боя е декоративен прием, който при нашите съдове се среща наравно с врязаната и рисуваната с графит техника. Употребени са бяла, жълта, светлокафява и червена минерална боя. Най-срещаните мотиви са правоъгълници, триъгълници, успоредни и коси линии, които често са в различни съчетания помежду си. Тази декоративна техника е по-слабо застъпена през ранния халколит в Северозападна България. През късния халколит тя се среща в съдовете от селищните могили от групата Коджадермен в Североизточна България.⁶⁶ Декоративните мотиви с минерална боя върху съдовете от Заминец имат най-близки паралели с мотивите от Криводол⁵⁶ и групата Салкуца в Румъния.⁵⁷ За съжаление тази украса е доста нетрайна. Боята се разлага при повторното опичане от пожара в жилищата, поради което ние намерихме само фрагменти от съдове,

и то главно в боклучните ями. Върху някои съдове, разкрити в опожарени жилища, има слаби остатъци ст украса с боя.

Могат да се направят няколко извода. Грънчарят през късния халколит се е придържал към една установена вече традиция и е произвеждал глинени съдове с определена форма, които са отговаряли на вкуса и на изискванията на цялото общество. При декорацията той се е ръководил от една установена схема на украса, която е трябвало да приложи към съдове с определена форма, а може би и с определено предназначение. Всред глинени съдове от укрепените селища тип Заминец се срещат много елементи от по-старите халколитни култури: някои форми на съдове, техника на изработка и украса. Поради всичко това може да се смята, че късният халколит е генетически свързан с по-старите халколитни култури. Но ние вече видяхме, че в нашия тип селища се явяват нови форми на оръдия на труда, нови и непознати досега форми на глинени съдове и мотиви на украса, които нямат свои по-ранни прототипове и които са възникнали при по-различни икономически и социални условия, на основата на нови открития и едно по-нататъшно развитие. Нови форми и нов стил ще видим по-долу и във фигурната пластика. В този случай ние смятаме, че укрепените селища на височини от типа Заминец не могат да бъдат просто една фаза на по-ранни култури. Те ни представят една самостоятелна къснохалколитна култура, която носи в развитието си елементи на своите предшественици, но има свои черти и свой облик, свой стил и своя традиция, характерни само за нея.

Освен глинени съдове от Заминец бяха разкрити и голям брой цилиндрични подставки за съдове, похлупаци, глинени тежести за вертикален тъкачен стан, прешлени за вретено и най-различни други предмети на домашния бит, които праисторическият човек е правел с лекота от най-достъпния и най-лесния за работа материал — глината.

П Л А С Т И К А

Праисторическата идолна пластика се създава в най-тясна връзка с грънчарския занаят. Скулптурните предмети са задоволявали преди всичко нуждите на религиозния култ. Несъмнено това е начален стремеж творбите на изкуството да възплътят религиозните представи. Моделирани са човешки и животински фигури от глина, които са изпълнявали ролята на идоли.

През късния период на халколита в укрепените селища на височини от типа Заминец пластиката изявява свой определен стил и създава своя традиция. Появяват се изящни фигури от глина с оригинални форми. Праисторическият майстор грижливо е подбирал и приготвял глината за моде-

лиране на фигури. Те са правени на ръка, по-малките — от един къс глина, а по-големите — на части; обливани са с по-фин разтвор от същата глина и повърхността им е заглаждана и полирана. Изпичани са при определена температура, вследствие на което са получили сивокафяв или синочерен цвят. Фигурите, намерени в силно опожарените жилища, имат светлокафяв или кафявочервен цвят, което се дължи на повторното им опичане. В нашето селище не бяха намерени фигури с украсена повърхност.

Най-често срещаните глинени скулптури от Заминец са на седящи богини. Те седят на стол с четири крака и аркогидно изгито облегалo. Фигурата и столът са моделирани заедно и най-често са разграничени с плитко врязана линия. Намерени бяха миниатюрни столчета от глина, изработени без фигури, а също така и фигури без столчета.

Още на пръв поглед прави впечатление тържествената поза на седящите фигури. Главата е малка и моделирана грубо, подробностите на лицето не са изразени. Тялото от седалището нагоре е изправено и има нормални пропорции. Някои фигури се отличават с неестествено дълги ръце и крака и широки рамене, но въпреки издължените пропорции имат приветлив вид.

Седящите богини, намерени в Заминец, показват няколко основни положения на ръцете: разперени встрани, скръстени под гърдите, спокойно отпуснати на скута или едната ръка е свита на корема, а другата — опряна на лицето, което придава на фигурата израз на „замисленост“. Какво символизират тези положения на ръцете и какъв смисъл е вложен в тях, е все още трудно да се каже. Може би това са изображения на една и съща богиня, представена в различни пози на адорация или власт, на желано предразположение към съдбата на своите създатели . . . И в същото време сред разнообразните фигури можем да различим няколко отделни божества, които заедно съставят пантеон на праисторическия религиозен култ. Глинени фигури на седящи богини разкриват не само традиционния култ към плодородието на едно ранно земеделско общество, но те илюстрират по забележителен начин уменията на праисторическия майстор в триизмерната пластика. Ако сравним кръглата скулптура от Заминец със скулптурата на по-ранния халколит от групата Градешница, веднага бие на очи липсата на пряко подражателство. Във всяка една от тези халколитни култури пластиката се развива по свой собствен стил и оригинална традиция. В по-ранния халколит на културата Градешница глинени статуетки са обикновено прави, статични и тяхната повърхност е украсена с врязани геометрични мотиви, запълнени с бяла инкрустация. Сред фигурната пластика от Заминец можем да различим две основни тенденции:

по-реалистична и схематична. И наистина при някои фигури от нашето селище личи по-голям стремеж към анатомична вярност, по-точно са съблюдавани пропорциите, моделировката на тялото е по-пластична. Прави впечатление ритмиката на кръглите линии, съчетани в позата на ръцете и краката, в положението на тялото и извивките на трона. Всичко това ни кара да предполагаваме, че праисторическият майстор е използвал натрупания опит в това отношение през по-ранните халколитни епохи, като е подчинил този опит и знанията си на твърдо установен канон. И в същото време наред с реалистичната тенденция сред пластиката от Заминец господства и друго направление, където човешката фигура е моделирана съвсем схематично. Тези два типа фигури се разкриват в трите нива на селището, което показва, че те са се развивали тук едновременно и ние засега не можем да твърдим кои от тях са се появили по-рано и кои по-късно. Показали сме фигури от реалистичното (№ 67) и от схематичното направление (№ 64 и 65), съществували през трите етапа от живота на нашето селище.

Характерно за схематичните фигури на седящи богини от Заминец е това, че главата е представена без шия, а лицето е изразено с едно прищипване, което маркира носа. Ръцете са необикновено къси и разперени встрани, торсото е също късо и обработено твърде обобщено. Гърдите и коремът на женските фигури са третиран като правилни обеми без опит за тяхното разграничаване. Тазът и краката, които са неестествено дълги, са предадени заедно и те се сливат в един обем с краката и извивките на трона (№ 65). Този вид фигури ни действуват по-скоро като понятие, те са отвлечени, но в същото време са изпълнени с виртуозно съвършенство, с усет към обобщение и симетрия.

В нашето селище беше намерен само малък брой фрагменти от прави глинени фигури и затова не сме в състояние да проследим никакви стилови особености (№ 44). Моделирани са и фигури на животни, но те също са счупени и засега ние не можем да кажем нещо определено за тях. В една фигура на четириногото животно прави впечатление силно подчертаният гръбнак (№ 73).

По време на разкопките в Заминец бяха намерени и човешки фигури, изработени от кост. Те са два вида: плоски и стъпални костни идоли. Първите са изработени от плоска кост на животно, която е добре загладена и върху нея съвсем обобщено са изрязани главата и торсото на човешка фигура (№ 104). Върху двете плоски страни на фигурата са врязани хоризонтални плитки линии. Вторият вид са така наречените стъпални костни идоли, направени от стъпалните (метакарпални или метатарзални) кости на дребни животни. На горния край те имат тристенна призматична форма, получена чрез оглаждане, където в най-

обобщен вид е представена главата (№ 48). Долният им край е равно изгладен за по-голяма устойчивост, а върху един от нашите идоли в основата с връзан кръстовиден знак.

Антропоморфните изображения от кост са силно схематизирани и в художествено отношение стоят по-ниско от глинени фигури. По начин на изработка и някои стилови особености идолите от кост, разкрити в Заминец, не се различават особено от идолите, намерени в редица селища от късния халколит в България.⁵⁸ Към жанровата пластика, от Заминец спадат и различни изделия с художествена стойност, изработени от глина и кост. Това са фигури с неопределена форма, жертвеници, амулети, маниста за огърлица и редица други предмети, с които праисторическият човек е задоволявал своите естетически потребности. На първо място трябва да споменем една своеобразна по форма фигурка от глина, която наподобява равнораменен кръст с кръгла дупка в средата. В края на едното рамо е направено прищипване, което може би изразява глава на животно (№ 43). Фигури от глина с подобна форма са намерени в Южна България и в халколит-иото селище при Салкуца в Румъния.⁵⁸

Намерени бяха няколко цели жертвеници и фрагменти от тях. Прави впечатление един жертвеник от глина, който има форма на квадратно коритце с дъговиден изрязък на едната страна и пъпковидна дръжка отдолу (№ 40). Аналогичен жертвеник е намерен в селището от късния халколит при с. Гълъбовци, Софийско.⁶⁰ Тези форми са произлезли от подобни жертвеници през ранния халколит на групата Градешница.

Широко са разпространени и амулетите от кост, глина и камък. Те имат най-просто устройство. Костените амулети представляват дъговидно изрязана плоска кост, пробита на двата края, за да може да се окачи и носи на шията (№ 71). За амулети могат да бъдат смятани и някои изделия от глина и камък, с издължена вретеновидна или плоска форма, пробити в единия или в двата края, за да се носи (№ 102 и 106).

Жертвениците и амулетите са били в най-тясна връзка с вярванията на праисторическия човек. Докато жертвениците са изпълнявали определена роля в жертвоприношенията и сценичността на религиозния култ, амулетите са считани за предмети с магическа сила. Те са носени от обитателите на нашето селище, за да ги предпазват от зли духове, от болести и напасти.

Две интересни находки от Заминец, които се отличават с фината си изработка, също заслужават внимание. Те са направени от кост на животно. Единият предмет представлява дръжка на лъжица, от чиято лопатка е запазена малка част. На

върха на дръжката е издълбан жлеб, където е поставена миниатюрна бравичка. също от кост (№ 68). Още по-съвършена изработка има вторият предмет, чието предназначение е трудно да се определи. В единия край на този предмет е изрязана глава на птица с грациозно извита шия (№ 69). Изображението е триизмерно и се отличава с голяма реалистичност. Би трябвало да си представим колко художествени предмети са изработвани от дърво, но времето е попречило те да стигнат до нас. Учудващо е Есе пак, че тези фини изделия са работени с най-примитивна техника: те са рязани, дялани и оглаждани с оръдия от кремък и камък. Художествени предмети от кост са намерени и в други праисторически селища у нас⁸¹ и в някои пещери, обитавани през халколитната епоха.⁶² Те са ярък пример за една праисторическа художествена традиция по нашите земи. Скулптурните предмети от Заминец са една от най-богатите колекции от художествени изделия на късния халколит, открити в Северозападна България. Изработени с голяма любов и чувство за красота, те са задоволявали духовните нужди на праисторическите обитатели от нашето селище. Чрез тях ние добиваме по-реална представа за таланта на праисторическия майстор, за неговата емоционалност.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Пред нас са останките на едно малко праисторическо селище от укрепен тип. Ако се съди по разкопаната площ и откритите жилища, върху тази естествено защитена тераса са могли да се поберат не повече от 25 до 30 правоъгълни къщи. В продължение на три близки по време етапа тук е протекъл животът на няколко поколения. По своето географско местоположение Заминец не е нито център на пътища, нито може да играе стратегическа или друга роля. В неговите околности няма особени природни богатства, които биха го издигнали на по-високо сред другите халколитни селища от същия тип. Нищо не ни дава основание да смятаме тога селище за нещо повече от обикновено. Неговите основатели, заставени от нуждата и превратностите на своята епоха, са се установили на височината заради нейната естествена защитеност и поради благоприятните условия за живот, които предлага близката околност. За още по-голяма сигурност от изненади те укрепиха мястото със земни валове и дървени стени. Така възникнала една праисторическа крепост.

Укрепеното праисторическо селище Заминец създава на своите обитатели по-спокойни условия да се отдадът на основния си поминък — земеделието, и свързаното с него скотовъдство. Намерените оръдия на труда, изработени от кремък, камък и рог, Свидетелствуват за орно, макар и примитивно земеделие. Разоравани са нивите в съседство на селището. Почвата и сега тук е много плодородна.

По време на разкопките в нашето селище бяха грижливо събрани хиляди животински кости и тяхното научно определение показва, че тук са опитомявани главно говедо, овца, коза, свиня и куче. Добитъкът е пасял в тучните ливади около Заминец. По време на опасност той е затварян в укреплението или е ставал плячка на неприятели. Опитоменият добитък е доставял месо и мляко за храна, кожи и вълна за облекло. Находките показват, че обитателите на това селище са умеели да предат и да тъкат.

Селището е в полите на планината Веслец, в чиито вековни гори се е въдел разнообразен дивеч. Изследването на събрания костен материал показва, че жителите на Заминец са ходели често на лов и са убивали мечки, лисици, глигани, турове, елени, сърни и зайци.⁶³ Дивечът е доставял месо, кожи и най-вече здрави кости и рога за различни оръдия на труда, оръжия за лов и отбрана и предмети за домашна употреба.

На близко разстояние от Заминец е имало още праисторически селища от същия тип, съществували през едно и също време. Тези селища са проучени и от тях е събран многоброен археологически материал, който за съжаление все още не е публикуван. Тези селища са следните: на 2 км източно от Заминец е селището в местността Извора, на 4 км южно е селището до Калето Мездра, а още малко по на юг, край с. Ребърково, има две укрепени селища от късния халколит, наречени Джуджера и Мъжин град. На север, в околностите на селата Камено поле и Габаре, има още три селища от същия тип, а при с. Враняк е селището на височината Конов връх. Източно от с. Горна Кремена, в района на с. Царевец, има още две подобни селища: Градището и Йорданою кале . . . Или, казано най-общо, техният брой в този район е повече от двадесет. Всичко това предполага, че обитателите на тези селища са имали оживени връзки и взаимоотношения. Те са се изразявали в размяна на подходящ камък и кремък за производство на оръдия и оръжия, в доставка на скъпо струващите оръдия от мед, в общоплеменни божества и празници. Находките ни показват изящно изработени оръдия на труда от редки минерали, глинени съдове и пластика от най-добро качество, фини предмети с художествена стойност. Не бива да се съмняваме, че в тези селища е имало работилници за производство на керамика, за добив на минерали, за леене на мед. Преди години в укрепеното селище от късния халколит при с. Ребърково бяха разкрити медни копачи от същата епоха.⁶⁴ В мина Плакалница до Враца в една стара купчина медна шлака бе намерен също такъв меден копач. Химическият анализ на тяхната мед сочи определено медните находища във Врачанската планина."⁶⁵ Откритите медни копачи датират от края на халколитната епоха.

Малките размери на разкритите жилища в Заминец и количеството на техния инвентар дават основание да се предположи, че основната обществена единица във всеки дом е било двоичното семейство.⁶⁶ Безспорно общите интереси за отбрана и опазване на добитъка, преразпределянето на пашите и нивите, необходимостта от колективно засаждане и прибиране на някои видове реколта, продиктувано от ниската техника на производство, е заставяло семействата да се организират в по-големи групи, обединяващи много семейства и родове. На тази степен на развитие не бива да се изключват възможностите от нападения за плячка и грабеж, от локално разместване на родове и групи. Причините за това могат да бъдат: плодородието на почвата, нови пасища за добитъка, нови източници за препитание. Това е и основната причина, заставила населението от тази епоха да се установи на естествено укрепени височини, които превръща в малки крепости. Голям брой находки, разкрити в много селища от този тип, разположени в една обширна област на Централния Балкан, имат поразително сходство. Това се отнася особено за някои основни оръдия на труда и оръжия и най-вече за формите на глинени съдове и тяхната украса, за пластиката и другите предмети, свързани с култа. В основата на всички лежи една обща традиция, един установен за всички художествен стил. Това предполага наличието на еднакво икономическо развитие, общи духовни интереси, едни и същи религиозни вярвания и обичаи. Става ясно, че на една обширна територия, която обхваща земите на днешна Западна и Северозападна България, Източна Югославия и Югозападна Румъния, в края на халколитната епоха се обособява отделна праисторическа културна група със свои специфични черти, оригинални традиции и свой път на развитие. Тази културна група е част от голямата халколитна цивилизация на Югоизточна Европа, но тя има свои характерни особености, дължащи се на закономерни процеси в праисторическото развитие, и те я отличават от културните групи в съседните области през същата епоха.

И така животът в Заминец се е развивал в рамките на една сложна, засега съвсем слабо проучена и малко позната епоха. През хилядолетията до нас са стигнали само отделни находки, част от които показваме тук. Те ни помагат да си направим различни догадки и предположения. Но макар и оскъдни, тези находки са част от една високо развита за времето си материална и духовна култура, създадена от племена и народи, живели по нашите земи. Това вече съвсем не ни дава основание да говорим и пишем, че през халколитната епоха по нашите земи е имало и са живели първобитни хора. Този израз е много остарял. Ние имаме пълното право да говорим и пишем за високо развита халколитна култура, родена в българските земи.

Накрая, по причини, които ние днес все още не знаем, обитателите на Заминец са напуснали завинаги своето укрепено селище. И никога не се върнали повече тук. Може би такава е била съдбата и на други укрепени селища от същата епоха. Културата на праисторическите укрепени селища от типа Заминец е все пак една глава от праисторията на българските и балканските земи. След това оригиналната халколитна цивилизация не се възражда вече никога. Обикновено на културата от селищата укрепен тип се гледа като на край на халколитната епоха по нашите земи и като начало на епохата на бронза. В най-общи линии това е така. Халколитната култура е отстъпила място на друга култура, по-висока от историческа гледна точка. Такива са законите на праисторическото развитие. Заминец обогатява науката с оригинални археологически материали, показва на **изследвачите** интересни данни и информации, навежда на много идеи. Ние поднасяме находките от Заминец на всеки читател и на специалиста. Те ще се убедят, че нашето селище има определено място сред праисторическите култури на Югоизточна Европа. Неговите материали са принос към известните колекции от хал-колитни култури в българските земи от края на четвъртото хилядолетие пр. н. е. Великолепната идолна пластика от Заминец е принос в съкровищницата на праисторическото изкуство от българските земи.

Когато бъдат разкрити повече селища от типа Заминец, когато бъдат направени повече разкопки **и** когато информацията от тях бъдат научно съгласувани, тогава ние ще имаме една по-пълна история на четвъртото хилядолетие пр. н. е. в българските земи.